

IGAVENE SUVI

Tõnu Õnnepalu. Pariis (Kaks-kümmend viis aastat hiljem). Tallinn: EKSA, 2019. 173 lk.

„Pariis” on selgelt autobiograafiline päevikromaan, mis kirjeldab autori viibimist linnas ühe kuu vältel. Teos on jagatud peatükkideks päevade kaupa, loendades neid 30-st tagasi, visiidi lõpu suunas. Pariisis viibimise praktiline ajend on puhkusele sõitnud tuttava kassi eest hoolitsemine, vaimseks ajendiks on aga kadunud aja otsing: autor otsib seda inimest, kes kirjutas Pariisis „Piiririigi” (1993).

Teose sündmustik on äärmiselt napp, koosnedes peamiselt suviselt unise linnakeskkonna vaatlustest (seejuures vaadeldakse parkides leiduvaid loomi ja taimestikku inimestega peaaegu võrdsel määral). Kuigi autor määratleb end Pariisi flanöörina (lk 118), pole tema liikumine ruumis juhuslik ega sihitu. Sellele annavad suuna esiteks minevikumälestused: otsitakse tollal tähenduslikke kohti, püütakse korrata tollaseid kogemusi (enamasti edutult, sest paljud on muutunud, sh autor ise). Teiseks kisub rändajat üha parkide vaikusse, tal tekib kindel rutiin, liikumise trajektoor. Suurlinna melu ja trügimine ei haara teda kordagi endasse, nt kuulatab ta jalgpalli MM-i võidupidustuste kära turvaliselt kauguselt, samal ajal oma peatuspaiga siseaeda silmitsedes (lk 49).

Üksildase uitaja positsioon ei piirdu suurlinna diskreetse anonüümsuse kattevarju nautimisega. „Pariisis” ei kirjeldata üldse autori suhtlust teiste inimestega, silma hakkas ainult üks juhuslik otsekõne repliik kuuvarjutust vaatama tulnud vanamehe suust (lk 123). Ülejäänud argivestlused on teosest välja jäetud, kuigi neid kahtlemata toimus vähemalt poodides ja turul, mille külastamist mainitakse. „Pariis” on monoloo-

giline teos, autor suudab olla suurlinnas sama omaette kui väikesaarel „Lõpetuse inglis” (2015).

Verbaalset vaikimist tasakaalustab sisekõnes vohav fantaasia: sageli mõeldakse põgusalt vaadeldud inimesele külge kogu tema võimalik tulevane elu. Tihti käivitab fantaasiaga rikastatud detail autori endasse süüvimise, mis on romaani teine põhiliin sündmuste vaatlemise kõrval. Nagu juba öeldud, annab enesekohastele mõtisklustele ajalise mõõtme võrdlus Pariisis viibimisega 1993. aastal. Kolmandaks läbivaks jooneks on üldised mõlgutused linna olemuse ning linna ja maa suhte üle. Mõtisklused on pretensioonikad, kuid aforistlikud ega võta pikema arutluse mõõtmeid.

Kolme tasandit põimitakse omavahel oskuslikult, tekitades vahelduslikkust, teos ei muutu vaatamata sündmuste puudumisele igavaks ega jäta ka muljet pelgalt targutamisest. Kõik on kirja pandud heas eesti keeles, väljenduslaad on kujundirohke, kuid mitte kurnav.

Kahtlemata pakuvad raamatus leiduvad tihedad mõtisklused rohkelt aineist võimalikeks tõlgendusteks. Üks suund, kuhu ma asjatundmatusest ei liigu, oleks rekonstrueerida romaanis laiali puistatud pudemete alusel Õnnepalu linnakäsitus ning paigutada see linnauuringute teoreetilisele väljale. Järgnevalt korjan üles kaks omavahel seotud ning raamatus eksplitsiitselt rõhutatud küsimust. Esiteks vaatlen, kas peab paika katuspealkiri „Mujal kodus”, mille all välja kuulutatud romaanitrioloogia esimene osa on „Pariis”. Raamatus deklareeritakse, et rändlev elustiil, pidev kolimine võib pakkuda piisaval määral kohalolekutunnet. Siiski seatakse see postulaat „Pariisi” tagakaanel küsimärgi alla, pakkudes teise võimalusena välja, et tegu on koduotsimise raamatuga. Teiseks võrdlen põgusalt

romaanis konstrueeritud ajatelje otsi siis ja 25 aastat hiljem ehk vaatlen, mis on „Piiririigi” ja „Pariisi” peamised erinevused ja sarnasused. Võrdluseks pakub alust mõlema teose ülesehitus minategelase vaatepunktist.

*

Juba romaani alguses selgub, et peategelane on liikvel, rännakul. Piiritletakse Pariisis viibimise aeg – kõigest üks ruttu mööduv kuu (lk 8); mainitakse, et viimase aasta jooksul elatakse juba kolmandas kirikukõrvases korteris (lk 16), romaani käigus meenutatakse hiljutist Londonis viibimist ning peatset suundumist Kanadasse. Sellest, et tegemist pole juhusliku kokkusattumusega ajalõigus, antakse aimu: „Mul pole tõelist kodulinna, tõelist isamaad, ma ei tunne neist ka puudust. Tõelist? Kas seda, mis on teistel? Rändan üksi.” (lk 45)

Kui üldiselt mõistetakse ringirändamist kodutusena, mis peaks olema piinav, traagiline kogemus, siis Önnepalu juures ei tundu see nii olevat: kodu(maa)st ei tunne ta puudust, ta koduneb kus tahes, kuna elab iseenda väljamõeldises (lk 45). Hoiak täpsustub peagi: „Ma jään rändama ühest kodust, ühest majast ja korterist teise. Igal pool on rahu ja igal pool on rahutus. Elu on üksainus kogemus, selles tegelikult ei ole minevikku.” (lk 46)

Seda kinnitatakse romaani vältel pidevalt, „Pariis” on läbinisti hubane raamat. Minategelase vaatleja-elu sujub nagu õlitatult, seda ei varjuta ükski suurem äpardus, ükski argielu tõrge ega tõsisem hirm. Harmooniliselt elatakse sisse võõrasse korterisse: teose avalehekülgedel koristatakse pisut kööki ja mõtiskletakse seisma jäänud asjade üle, mida oma kodus tähele ei panda, küll aga võõrsil (lk 8). Sellega ajutise elupaiga vaatlemine ka lõpeb, edaspidi on korter asuja jaoks „nähtamatu” kogemushorisont – saame vaid teada, et elupind ulatub läbi kahe korruse, kuna palavuse

eest otsustatakse minna peitu alumise korruse kinniste luukidega tupp.

Üks kogemus, mis on varasemaid Pariisi-flanööre pelutanud, on unetul ööl kuulnud vaikus – pidevalt ümiseva suurlinna nii ebaloomulik tajumus. Ka Önnepalu romaanis vilksatab see kogemus, aga üksnes põgusalt, ebaõdususe jõudmata: „Ei saanud und. Ilma põhjusteta. Lihtsalt passisin üleval. Linn on kella kolme ajal nii vaikne! Teda korraga nagu polekski. Oled üksi keset maailma. Siis kostab kauge mootorratas või kiirabiauto sireen. Jumal tänatud! Linn on alles.” (lk 26)

Önnepalu suur eeskuju Charles Baudelaire, kelle teoste ääremärkuste ääremärkusteks „Pariisi” nimetatakse (lk 104), kogeb vaikust hoopis teistes toonides: „Lõpuks ometi! Üksi! Ei kosta muud kui mõne hilinenud troska väsinud veeremist. Mõneks tunniks vaikus, kui mitte rahu. Lõpuks! Inimnägude hirmuvalitsus on kadunud, ja ma ei kannata nüüd enam millegi muu kui iseenda tõttu.”¹ Öine vaikus viib Baudelaire'i mõtted igapäevaste pealispindsete inimesuhete vaagimiseni („Õudne elu! Õudne linn!”²). „Pariisi” peategelane ei kannata aga öösel iseenda käes, ta pole ju ka päeval pidanud *small talk*'i veeretama.

Baudelaire'ist veel intensiivsemalt tajub Pariisi ööd Rainer Maria Rilke loodud tegelaskuju Malte Laurids Brigge: tema öös peitub „[k]ohutava olemasolu igas õhuosakeses”, iga kontuur võib teravdada „õuduse ääreks”.³ „Oo, öö ilma esemeteta. Oo, tuhm välisaken, oo, hoolikalt suletud ukсед; tavad ammustest aegadest, üle võetud, õigeks tunnistatud ja mitte kunagi päriselt mõistetud. Oo,

¹ C. Baudelaire, Väikesed poemid proosas Marie Underi tõlkes. Tallinn: Perioodika, 1991, lk 21.

² C. Baudelaire, Väikesed poemid proosas, lk 21.

³ R. M. Rilke, Malte Laurids Brigge ülestähendused. Tlk T. Relve. – Loomingu Raamatukogu 1989, nr 32–35. Tallinn: Perioodika, lk 39.

vaikus trepikojas, vaikus kõrvaltubades, vaikus kõrgel üleval lae all.”⁴

Õnnepalu romaanis puudub vaikusel ähvardav alatoon, sisemine vaikus tabab peategelast päevalgi ning aitab tal justkui *zen*-meistrina läbi linna kulgeda (vt lk 33). Klassikaline flanöör teostab oma vaatlusi rahvamassi piiril, püüdes hoida distantsi, kuid sattudes siiski mõnikord massi sekka lükata-tõmmata, mis paneb tema üksiolemise võime proovile.⁵ „Pariis” seda ei juhtu, massi möll kostab temani kauge kumana või ajaleheuudistena, isegi keset rahvuspuha tähistamist leidub vaatlemiseks kivi-pink, kuhu keegi kõrvale ei istu (lk 45).

On kombeks, et kirjanduslik suurlinnas uitleja paneb tähele kodutuid heidikuid. Nii on see ka „Pariis”, kodututele pööratakse korduvalt tähelepanu (lk 50, 90, 101, 127, 168), nähes neis viimast mälestust kunagisest Pariisi töörahvast (lk 168). Mõõdamannes korratakse levitud käsitust, mille kohaselt elupaika omava üldsuse jaoks on kodututel hoiatav ja distsiplineeriv funktsioon (lk 90), põgusalt markeeritakse ka nende nägude hirmutav sügavus (lk 101). Kuid romaanis avanevad situatsioonid ei kinnita kuidagi pillatud käibefraase, peategelane vaatlleb kodutuid samamoodi nagu kõike muudki, kellegagi neist ei teki pelutavat silmsidet ega arene sealt rändaja kodu hapruse, võimaliku kaotuse aimust. Jällegi tasub meenutada, kuidas kummitavad heidikud Rilke Mallet, teda ülikonna all paljastades, ära tundes, enda sekka arvates.⁶

Ei saa samas öelda, et Õnnepalu tegelane oleks läbinisti enesekindel, kodutuse vastu tingimata kaitstud. See tegelane arutleb korduvalt kirjaniku-staatuse ebakindluse üle ja jõuab välja kirjaniku samastamiseni eimiskiga (lk

⁴ R. M. Rilke, Malte Laurids Brigge ülestähendused, lk 40.

⁵ Vt C. Baudelaire, Väikesed poemid proosas, lk 26; R. M. Rilke, Malte Laurids Brigge ülestähendused, lk 27.

⁶ Vt R. M. Rilke, Malte Laurids Brigge ülestähendused, lk 22–23.

63); korduvalt unistab ta nn päristöö (enamasti aednikutöö) leidmisest. Küsimus pole niivõrd hakkama saamises, kui võrd vajaduses teenida teisi inimesi – raamatuid pole neil Õnnepalu meelest tegelikult tarvis (lk 65). Teose kõige mahukam, Pariisi-teemast välja langev mälestuspilt on sellest, kuidas autor osales enda kirjutatud suvelavastuses ning osutus seales ajutises kogukonnas mitmel moel kasulikuks (lk 66–74).

Peategelase unistused on mõeldud mõnusaks heietamiseks, mis aitavad elu mööda saata – neid ei võeta kuigi tõsiselt (lk 16). Ometi annavad need olulisi vihjeid tegelase paiknemise kohta inimeste seas. „Pariis” ei ole raamat eraklikkusest ega hoovõtt selleks, vajalik on olla inimeste lähedal, juua nägusid (lk 28), kuid samal ajal hoida turvalist distantsi, mida pakub suurlinna anonüümsus. Linn on Õnnepalu teoses koletu üksnes teoorias (lk 160), läbielatud kogemuses on see unine ja turvaline igavene suvi, kus liiguvad ringi aeglaselt poekotti vedavad vanainimesed ning kõik on määratud kestma – maailmalõpp, mida ajalehed ennustavad, on täiesti välistatud (lk 21).

*

Mis on Õnnepalu kirjutises 25 aastaga muutunud? „Pariis” kutsus seda küsimust esitama, olles meenutusrännak „Piiriiriigi” loomise aega ning sõnastades mitmeid muutusi-erinevusi, mida ma ei hakka siinkohal üle kordama. Olulisim on erinevus intensiivsuse määras. „Piiriiriik” on läbinisti pingestatud teos, kus põimuvad pihitava kuritöö pinged, pulseeriv kiring, mis vajab kas või väljamõeldud kaaslast, kellele pihtida, ning ajalootuul, mis on seadnud kõhkleva peategelase Ida ja Lääne, vastiku mineviku ning pelutava tuleviku piirile. „Pariis” on lõdvestuse raamat: sündmustikus puudub intriig, kiring on raugenud, tekst on monoloogiline (tõsi küll – ühes kohas vilksatab märkus *sulle* kirjutamisest, lk 83) ning ollakse läbinisti eurooplaseks

saanud. 25 aasta tagused mälestused on Pariisi-mälestused ega sisalda „Piiririigi” peategelase ebakindluskogemusi. Stiil on muutunud lakoonilisemaks, „Piiririigi” pikad voolavad laused on asendunud lühemate, sageli lihtlause-
tega. Ärritav aines puudub. Kuigi ühes „Pariisi” kirjakohas kirutakse sõnavalikut ahistavat poliitkorrektsust (lk 142), ollakse ise ka täiesti korrektne – näiteks „Piiririigis” esinenud *neegrid* on asendunud *aafriklastega*. Küsimus on selles, mida oma argiste tegemiste seast ja mõttevoost paberile panna, mida maha vaikida – Önnepalu viisakuse mõistmiseks tasuks kõrvale sirvida näiteks Peeter Sauteri viimaste aastate teoseid, mis kirjeldavad samuti argist vaikelu, kuid sootuks teises registris.

Peale linnaelu detailide kattuvuse leidub Önnepalu kahes romaanis üks suur põhimõtteline samasus, milleks on ideaalmaastik, hingemaa. Lage, tühi

mererand, kus rohi lidutab tuule käes ning kuhu pole kunagi sattunud. „Piiririigis” avatakse maastik põhjalikumalt, unistatakse koguni väiksest valgest majast, kus saaks omaette looduse keskel elada.⁷ „Pariisis” nimetatakse seda unistust äärmiseks väljapoole suunatud fantaasiaks (lk 43). Kui Baudelaire ning paljud teised unistavad liikumisest väljapoole maailma,⁸ siis Önnepalu on isegi fantaseerides mõõdukas.

„Pariis” on romaanitrioloogia esimene osa. Mõistagi ei saa mul olla aimu, mis juhtub teistes osades, ometi on mul kummaline tunne, et olen neidki juba lugenud.

LEO LUKS

⁷ E. Tode, Piiririik. Tallinn: Eesti Päevalehe AS, 2009, lk 19–20.

⁸ C. Baudelaire, Väikesed poemid proosas, lk 106–107.